

bibliyografyadakilere ilâve olarak bk. Nuruosmaniye Ktp., nr. 2002, 2003, 2037, 2056; Râgıb Paşa Ktp., nr. 628; Süleymaniye Ktp., Pertevniyal Sultan, nr. 355).

BİBLİYOGRAFYA :

Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1055, nr. 2831/10, vr. 104; Hamidiye, nr. 610; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 449; Köprülü Ktp., II. kısım, nr. 111; Nuruosmaniye Ktp., nr. 2001; Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eşer*, IV, 477; Atâullah Mehmed Efendi, *Fetâvâ-yı 'Aṭâ'ullâh*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 2055; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I, 440; *Mecmûa-i Fetâvâ*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K. 576, vr. 42; *Sicill-i Osmânî*, IV, 637; *Devhatü'l-meşâyih*, s. 71, 82; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 483, 501; *Osmanlı Mûellifleri*, II, 55, 61; Brockelmann, *GAL*, II, 574; *Suppl.*, II, 647; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 93, 111; Ali Uğur, *The Ottoman Ulemâ in the Mid-17th Century*, Berlin 1986, s. 451; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 141; Mehmet İpşirli, "Atâullah Mehmed Efendi", *DİA*, IV, 46.

MUSTAFA YAYLA

FETÂVÂ-YI REŞİDİYYE

(فتاوى رشيدية)

Mevlânâ Reşid
Ahmed Gangûhî'nin
(ö. 1905)

fetvalarını bir araya getiren eser.

Diyü bend Dârülulümü'na bağlı resmî bir dârülfîta kurumunun açıldığı 1892 yılından önce Gangûhî'nin dârülülüm müftüsü sıfatıyla verdiği fetvaları ihtiva etmektedir. Reşid Ahmed, Nakşibendiyye tarikatı ile yakın münasebeti olan, muhtelif âlimlerin yetiştiği bir sülâleye mensuptur. 1857 Hint ayaklanmasında İngilizler'e karşı olduğu için bir süre hapsedildi. Mevlânâ Muhammed Kâsım Nânevtevi ve Hacı İmâdullah ile birlikte XIX. yüzyıl Hindistan dinî düşüncesinde önemli yeri olan yenilikçi harekete katkıda bulunmuştur. Diyü bend Dârülulümü ile Sehârenpür'da Mezâhirü'l-ulüm Medresesi'nin açılmasında da önemli rol oynamış ve bu iki kurumda müderrislik yapmıştır.

1866'da dârülülüm faaliyete başladıktan kısa bir müddet sonra müslüman halk dinî, siyasî, hukukî ve iktisadî meselelerle ilgili olarak bu kuruma sorular sormaya başladı. Başlangıçta Diyü bend'de görevli birçok müderris sorulara cevap bulmaya çalışırken sonradan bu sorumluluk sadece Gangûhî'ye verildiği için 1880-1905 yıllarında verilen toplam 1173 fetvanın çoğu bizzat Reşid Ahmed'e aittir.

Aynı zamanda kendisinden sonra bu görevi üstlenen Müftü Azîzürrahman ve Mevlânâ Eşref Ali Tehânevi'yi yetiştiren Mevlânâ Reşid Ahmed, fıkıh alanındaki derin ilmi dolayısıyla çağdaşları tarafından "fâkihü'n-nefs" lakabıyla anılmıştır.

Eserde yer alan fetvalar genellikle çok kısa olup konu üzerinde ayrıntıya girilmediği gibi diğer fıkıh ulemâsının görüşleri de zikredilmemiştir. Öte yandan sadece sorular kaydedilmiş, bunların kimin tarafından ve ne zaman sorulduğu belirtilmemiştir.

Fetâvâ-yı Reşidîyye, XIX. yüzyılda Diyü bendî ekolünün fikhî ve kelâmî meselelerdeki tavrını yansıtmaya bakımından önemli bir kaynaktır. Bu ekolün etki alanını genişletme ve yenilikçi doktrin propagandasını yapma yönünden de iyi bir hizmet görmüştür. Eser ayrıca müslümanların İngilizler ve Hindular karşısında siyasî, içtimâî kimliklerini ortaya koyan bir rehber konumunda olmuştur.

Dârülülümün resmî yayını olarak neşredilmemekle birlikte zaman içerisinde konulara ve bölümlere göre tasnif edilerek birçok defa basılan *Fetâvâ-yı Reşidîyye*'nin en son baskısı *Te'ṭifât-ı Reşidîyye* adlı koleksiyonun içinde gerçekleştirilmiştir (Lahor 1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Reşid Ahmed Gangûhî, *Te'ṭifât-ı Reşidîyye*, Lahor 1987; Aşık İlahî Mirâsi, *Tezkiretü'r-Reşid*, Mirâs, ts.; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetü'l-havâṭir*, VIII, 148-152; Muhammad Khalid Masud, *Trends in the Interpretation of Islamic Law as Reflected in the Fatawa Literature of the Deoband School* (yüksek lisans tezi, 1969), Canada - University of McGill; B. Daly Metcalf, *Islamic Revival in British India: Deoband (1860-1900)*, Princeton 1982, s. 148-157; Nesim Ahmed Feridi, "Reşid Ahmed Gangûhî", *UDMI*, X, 267-269.

MUHAMMAD KHALID MASUD

FETÂVÂ-YI RIZVİYYE

(فتاوى رضوية)

Mevlânâ Ahmed
Rızâ Han Birilvi'nin
(ö. 1921)

fetvalarını bir araya getiren eser.

Mevlânâ Ahmed Rızâ Han 1856 yılında Ray Bereylî'de (Rai Bareilly) doğdu. Dinî tahsilini babası Mevlânâ Ali Nakî Han'ın yanında yaptı. 1880'de babasının ölümünden sonra müftülük makamına geçti. Birçok defa hacca gitti ve Haremeyn ulemâsıyla bilgi alışverişinde bulundu.

"Birilvi ekolü" diye tanınan Hindistan'daki Ehl-i sünnet ve'l-cemâat ulemâ grubunun müftüsü olarak şöhret yaptı. Kanpür Nedvetü'l-ulemâ ve Diyü bend Dârülulümü âlimlerine karşı şiddetli bir muhalefet yürüttü. 1904'te resmen açılan dârülfîtadaki çalışmalarında Mevlânâ Zaferüddin ve Mevlânâ Emced Ali kendisinin en büyük yardımcıları olmuştur.

Tam adı *el-'Aṭâya'n-nebeviyye fi'l-fetâvâ'r-Rezaviyye* olan eser başta yedi cilt olarak planlanmışsa da daha sonra verilen fetvaların ilâvesiyle on iki cilt halinde tamamlanmış, fakat tamamı henüz basılmamıştır. Her cildin düzeni farklı olan eserin ilk iki cildi yazarın sağlığında neşredilmiş olup diğerleri ancak 1950'den sonra yayımlanmaya başlanmıştır. Bu gecikmenin başlıca sebebinin Diyü bendî ve Birilvi ekolleri arasındaki çekişme olduğu belirtilmekte ve birincisine mensup yayıncıların eseri basmamakta direndikleri ileri sürülmektedir. Tesbit edilebildiği kadarıyla *Fetâvâ-yı Rızvîyye*'nin yayımlanan ciltleri şunlardır: I, Lahor, ts., Bombay 1984, Karaçi 1989; II, Sambhal, ts., Karaçi 1991; III, Sambhal, ts., Karaçi 1990; IV, Râm Nagar, Nîni Tâl 1986, Karaçi 1990; V, Lahor 1972; VI, Mübarekpür 1981, Karaçi, ts.; VII, Mübarekpür 1987, Karaçi 1988; X, Bisâlpür, Pilibhîṭ, ts.; XI, Bereylî 1981.

Lahor Rızâ Vakfı (Rada Foundation), konularına göre yeniden tasnif edilen ve Arapça metinlerin Urduca tercümelerini de ihtiva eden eserin yeni bir baskısını başlatmıştır. Üzerinde tarih bulunmayan ilk cildi 1992'de yayımlanan bu koleksiyonun yirmi cilt kadar olacağı tahmin edilmektedir.

Fetâvâ-yı Rızvîyye'deki fetvaların bir kısmı çok hacimli olup bu fetvaların bazıları müstakil kitap halinde de yayımlanmıştır. Bunlar arasında *ed-Devletü'l-Mekkiyye bi'l-meddâti'l-gaybiyye* ve *Hûsâmü'l-Haremeyn* en meşhurlarıdır. *Fetâvâ-yı Rızvîyye*, Rızâ Han'ın ictihad kabiliyeti ve Hanefî fikhına hâkimiyetini göstermesi yanında dönemin Hindistan'ının sosyal tarihi açısından da önemli bir kaynak mahiyetindedir. Ayrıca onun devrin dinî ve içtimâî meselelerine yaklaşımı, bid'at ve sünnet gibi kavramları tahlil edişi, Hindistan'daki reformcu ve muhafazakâr görüşlerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Eserin en mühim tarafı ise Birilvi ekolünün fikhî ter-cihlerinin sistemleştirilmesine olan katkısıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 38-41; Muhammed Mes'ûd Ahmed, *Fâzil Bîrîlûf: 'Ulemâ-i Hicâz ki Nazâr Mîn*, Lahor 1972; a.m.lf., "Rizâ Hân Bîrîlûf", *UDMİ*, X, 278-284; Hâdim Hüseyin, *Fakih-i İslâm İmâm Ahmed Rizâ Hân Bîrîlûf bâ Haysiyetü Merce'u'l-'ulemâ'* (tez, ts.), Lahor Jâmi'â Rîzviyya; Şemsü'l-Hasan Şems Bîrîlûf, "Fetâvâ-yı Rîzviyye kâ Fîkhî Makâm" (M. Riyâset Ali Kâdirî, *Ma'ârif-i Rizâ*, Karaçi 1986 içinde), s. 35-56; Hasan Rizâ Han, "Fakih-i İslâm" (Vecâhet Resûl Kâdirî, *Â'ine-i Rîzviyye*, Karaçi 1989 içinde), s. 76-99; Usha Sanjal, *In the Path of the Prophet: Maulana Ahmad Riza Khan Bareilwi and the Ahl-e Sunnat wa Jama'at Movement in British India 1870-1971* (doktora tezi, 1990), New York Columbia University.

MUHAMMAD KHALID MASUD

el-FETÂVA's-SİRÂCİYYE

(الفتاوى السراجية)

Kâriühidâye diye tanınan Hanefî hukukçusu Ebû Hafs Sirâceddin Ömer b. Ali'nin (ö. 829/1426) fıkha dair eseri (bk. KÂRİÜHLİDÂYE).

el-FETÂVA't-TATARHÂNIYYE

(الفتاوى التاتارية)

Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) fıkha dair Arapça eseri.

Ferîdüddin Âlim b. Alâ el-Enderpetî'nin fıkah, usul ve Arap gramerinde temayüz etmiş olması dışında tabakat kitaplarında hayatı hakkında bilgi yoktur. Kâtib Çelebi (*Keşfü'z-zunûn*, II, 947) ve ondan nakilde bulunan bazı kaynaklar (*He-diyyetü'l-ârifîn*, I, 435; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, V, 52) ölüm tarihini 286 (899), Safâ Hulvîsî ise 752 (1351) olarak (MMLAdm., LIV/2, s. 516) göstermekteyse de hayatıyla ve eserinin yazılış seyrıyla ilgili kaynaklarda yer alan rivayetler göz önüne alındığında vefat yılının, Abdülhay el-Hasenî'nin de zikrettiği gibi (*Nüzhetü'l-havâtır*, II, 65) 786 (1384) olması daha mâkul gözükmektedir. *Keşfü'z-zunûn*'daki 286 tarihi 786 yerine yanlışlıkla kaydedilmiş olmalıdır.

el-Fetâva't-Tatarhâniyye, Delhi Türk sultanlarından III. Firûz Şah Tuğluk'un hükümdarlığı döneminde muhtemelen 777 (1375-76) yılında kaleme alınarak Tatar Han'a takdim edilmiştir. Aziz Ahmed, eserin Firûz Şah'ın haleflerinden Muhammed b. Firûz'un (III. Muhammed) hükümdarlığı döneminde (1390-1394) ya-

zıldığını söylemekteyse de (*The Legacy of Islam*, s. 133) bu tarih bakımından mümkün değildir. Müellifin eserine özel bir isim vermediği görüşü ağırlık taşımakla birlikte bazı kaynaklarda adının *Zâdü's-sefer* veya *Zâdü'l-müsâfir* olduğu kaydedilir. *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'nin adına nisbet edildiği Tatar Han bir Horasan sultanının çocuğu olup babasının I. Giyâseddin Tuğluk Gazi ile Mültan ve Dipalpür'da yaptığı bir savaşta yenilmesi üzerine Tuğluk'un askerleri tarafından sultana getirilmiş ve sultan ona Tatar Melik adını vererek sarayında kendi oğlu gibi yetiştirmiştir. Sultan Tuğluk öldüğü zaman (725/1325) henüz genç yaşta olan Tatar Melik, II. Muhammed Tuğluk zamanında cesaretiyle ün kazanmış ve III. Firûz Şah Tuğluk'un sultanlığı döneminde han unvanını almış, devlet adamlığı ve kumandanlığı yanında ilmî çalışmaları himaye etmesiyle de meşhur olmuştur (Shams-i Sirâj Afif, III, 367).

Eserin, son derece müttaki bir insan olan III. Firûz Şah'a değil de onun bir kumandanının adına nisbet edilmesi çetirtli görüşlerin ileri sürülmesine sebep olmuştur. Bazı kaynaklar, eserin Tatar

Han'ın isteği üzerine ve onun himayesi altında yazıldığı için kendi adıyla meşhur olduğunu belirtirler (*Keşfü'z-zunûn*, I, 268; Kehhâle, *el-Müstedrek*, s. 315; *El*² [İng.], III, 90). Abdülhay el-Hasenî ise Firûz Şah'ın kitabın kendi adıyla anılmasını istediğini, fakat müellifin Tatar Han ile olan dostluğu sebebiyle bu teklifi kabul etmediğini kaydeder (*Nüzhetü'l-havâtır*, II, 65). Öte yandan S. Muhammed İkrâm'ın, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'nin bir komisyon tarafından hazırlandığına dair görüşünü (*Muslim Civilization in India*, s. 103) destekleyecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Hanefî fıkının klasik fûrû kitaplarında takip edilen sisteme göre ve Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı eseri örnek alınarak düzenlenen eserin başında ilmin önem ve faziletine dair bir bölüm bulunmakta, ardından da tahâretten ferâize kadar fûrûn bütün konuları ele almaktadır. Çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 412-415, 416-419, Ayasofya, nr. 1551-1561, Mehmed Ağa Camii, nr. 114-117, Şehid Ali Paşa, nr. 1033-1036, İsmihan Sul-

el-Fetâva't-Tatarhâniyye'nin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb, nr. 412/1 ve 419/4)

